
KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

NYELVHASZNÁLAT ÉS NYELVI FELELŐSSÉG

Szeli István: *Nyelvhasználatunk etikája*. Forum Könyvkiadó Újvidék, 1985

Aki nyelvünkhöz, a szó szűkebb értelmében a „mi” nyelvünkhöz ér-
tőn vagy féltő gonddal közelhajol, jól tudja, régen gyengélkedik, s
időnként a válság jelei mutatkoznak rajta. Nyelvművelésünk is évtize-
dek óta vívja kisebb-nagyobb csatáit az idegen alakú, logikájú szavak
és kifejezések ellen. A százszor rossznak minősített *előlát*, *nyilvános vita*
(a közvita helyett), *átmesél*, az emberi értelem legszebb vonásait, az
árnyalt fogalmazást, a dolgok és fogalmak finom megkülönböztetését
modorossággá s felszínességgé silányító nyelvhasználat százegyedszer is
meggyökerezik.

Válságban lenne hát maga a nyelvművelés, a nyelvvel való törődés?
Értelmében, céljában aligha. Hatásfokának elégtelenségére eszmélve
azonban érdemes lenne módszereit, egész stratégiáját felülvizsgálni, hi-
szen értőbb, megértőbb közönségre nincs nagy oka várni. Ennek a for-
dulatnak, a nyelvművelést az apró talmi küzdelmek görcsétől, a pusztá
nyelvtani absztrakciók köréből kiszabadítani akaró átértékelődésnek va-
gyunk napjainkban tanúi, és ebben a felismerésben fogant Szeli Ist-
vánnak *Nyelvművelő Füzetek* sorozatban megjelent kis könyve, a
Nyelvhasználatunk etikája is, amely egyszerre felmérés és útkeresés, a
szűkebb nyelvészeti körökön kívülről eredő friss látásmód.

Szeli István „diagnózisa” nem hagy kétséget vizsgálatainak eredmé-
nye felől: nyelvünk állapota távol áll attól, amilyennek kellene lennie,
s attól is, amilyen lehetne. Az okokat keresve a *hibák*, vétségek helyett
azonnal a *hibázóra* fordítja: „A régebben észlelt, de makacsul megre-
kedt nyelvi hibákért... nyelvi kifejezőképességünk apadásáért... valójá-
bában nem is az a néhány tucatnyi helytelen vonzat, idegen mintára al-
kotott kifejezés a felelős, amit végső szükségéből intézményes beavatkö-
zással is kiiktathatnánk hazai írásunkból és beszédünkéből, hanem maga
a *beszélő, író ember*.” Ez a felismerés szorosan kötődik egy másikhoz,
hogy a nyelv végeredményben verbális, „szavakba öntött” emberi ma-

gatartás, ha úgy tetszik, viselkedés, értékes teljesítményeiben is, negatív dimenzióiban, a hibákban, „megapadottságában” is.

Ebből az alapállásból számos további tisztázandó kérdés adódik. Ezekből és a megfogalmazott válaszokból áll össze a kis könyv, s bontható ki tételesen vagy éppen csak felsejlően az irodalom, a közelet, a tudományszervezés felől szemlélődő ember tépelődő hitvallása, részleteiben néha vitára serkentő, de realitásokon nyugvó nyelvművelő koncepciója.

A nyelv eszerint közügy, mert mindannyiunké, de sorsa nem egyformán bízott mindenkire: *a tanár, az újságíró, a tisztviselő, a szépíró* és a tömegtájékoztatóban részt vevők felelőssége jóval nagyobb, mint a rájuk utalt befogadó (receptív) közösségé. Nagyobb, mert a nyelvre való ráhatás lehetőségével arányos. A nyelviség ezen a ponton válik *etikai viszonyá*, és ítélni meg magatartásként a közösség, illetve „egy valaki a gyülekezetből”; tiltakozhat, felemelheti a szavát olyan erőszakselekedet ellen, hogy valaki nem él, hanem visszaél a sokezers példányszám adta közlési, nyelvi befolyásolási lehetőségekkel.

A nagyobb látószögű etikai megközelítés fényében a nyelvművelés tartalmi is átértékelhető, a nyelvi ráhatás szélesebb lehetőségébe integrálódnak, másrészt szintén etikai elemekkel telítődnek. A nyelvművelés innen tekintve nemcsak szakmai kérdés, hanem a dilemmákkal is számoló emberi, közeleti magatartás, sőt társadalmi érzékenység, mert rá kell éreznie az itt és most tényeiből eredő problémákra. A problémák közösségünkre jellemzőek, tehát a feladatok is sajátosak. Egyetlen magyar nyelv van — hangoztatják a nyelv nagy művelői, s ezt fogadja el Szeli István is axiómaként, mások módszerei azonban mégsem másolhatók. Nem az általános, de a sajátos módszerek visznek előbbre bennünket, mert nyelvhasználatunk hibái is sajátosak, felderítésük, semlegesítésük is csak „a mélyebb kútfőkől származó valóság igények” megértéséből következhet. A más nyelvekkel való együttélés, Németh László orvosi terminusával élve — nyelvünknek bizonyos izmait fejleszt, másokat sorvadni hagyja, gyengélkedésének okait sajátos környezettanulmányok láttatják.

Miben nyilvánul meg nyelvünknek a „sajátos klímából adódó” gyengélkedése — tehető fel az újabb kérdés, s próbál rá válaszolni a könyvecske, a tételes számba vétel szándéka nélkül: a *nyelvi restségben*, a *lelkismeret hiányában*, egy, Bodrogvári Ferenctől idézett kifejezéssel élve, „*magánjáró frazeológiában*” *nyelvi közhelyekben*, az idegen látásmódot tükröző szavak, mint az *előlát* automatikus átvételében, s egyáltalán az idegszerűségek beözönlésében, s valamiféle „*szómágiában*”, miszerint a dolgok megnevezésének mikéntje visszahat magára a valóságra is.

Ezek a kórtünetek természetesen sokrétű, más-más szintekhez tar-

tozó, ok-okozati tagolódású csoporttá állnak össze, teljes megvilágításukra egy ötvenoldalas tanulmány nem is vállalkozhat, sem annak feltérképezésére, miként és milyen nyelvi közegekre terjedt át a gyengélkedés. Figyelme a továbbiakban főleg két közegre összpontosul, egy *teremtőre*, az *irodalmi nyelvhasználatra*, illetve arra, amelyet hozzávetőlegesen *köznyelvnek*, a teljes nyelvközösség nyelvhasználatának nevezhetnénk.

A nyelvbefolyásolás lehetőségeit, módjait számba véve is főleg ebben az utóbbi közegben gondolkodik kis könyvünk, igaz mellette még az irodalmi nyelvviség szempontjai is beszüremlenek. Mi is segíthetne rajtunk: a nyelvi divatozás áfiumát mérsékelő elvonókúra, az izolálás, ha kagylóként zárjuk körül a nyelv romlását, sérülését? A társadalmi-nyelvi környezethez gyorsan igazodó fejlesztés, nyelvi megújulás a kiút, vagy a nyelvtudat erősítése? Esetleg mindegyik a felsoroltak közül?

Az előző állásfoglalásokból, a megkörvonalazott közegből, ráhatási módokból következik a nyelvművelés céljainak, stratégiájának meghatározása is, amelyeknek az emberközpontúság a fő ismérve: *tudatos-sággá* kell(ene) szilárdítani a *nyelvösztönt*, *logikus törvényszerűséggé* a *puszta szabályokat* és emberi arányú egyensúlyá a mindenáron való *újítás* és a mozdítatlan *hagyomány* szélsőségeit, azaz szükséges a *nyelv szellemét* érvényesítő normatív szabályozás.

A *nyelvösztön*, *nyelvérzék*, a *nyelv szelleme* a nyelvművelés és nyelvészet régen közkézen forgó fogalmi, érthető tehát, hogy sokféle, ma már nem verifikálható értelmezés, tartalom tapad hozzájuk, ezért tartotta Szeli István szükségesnek ezeknek a rárétegződéseknek eltávolítását. Mert, mint írja, a *nyelvérzék* nem valami költői képzelethez hasonló rejtélyes adomány, hanem *analógia*, amelynek egészséges „élettanát” a helyes beszédű környezet biztosítja. Ez a hasonlóságot, mintákat irányítúként használó nyelvi tevékenység már nem igazodhat a Pintér Jenő-féle *Nyelvvédő könyv* glédáihoz, s egyáltalán merev szabályokhoz, főleg a nyelv bizonyos részrendszereiben nem, és itt ajánlatosnak látszik a könyvben nem érvényesülő megkülönböztetés: a nyelvtani kategóriák és a szókészlet, a megnevezés analógiás rendszere nem egyforma zártságú. Az előbbiben a szabályok abszolút érvényűek, viszont egy nyelv szókészlete többé-kevésbé nyílt rendszerként fogható fel, amelyben állandó a megújulás—elhalás dagálya és apálya.

Hasonló átértékelésre szoruló, a nyelv és nyelvviség etikáját mélyen érintő fogalom a *nyelv szelleme* is, amelynek helyes fölfogásáig szerzőnk szerint is gyermekbetegségeken kellett átesnie a nyelvművelői gondolkodásnak, mint pl. az egyszerű nép nyelvének dicsőítése a „romlott” köznyelvvvel szemben, a „magyar lélekre” löcsölt „függetlenség és egyszerűség,” mely „nem tűri” a bonyolult, alárendelt viszonyú gondo-

lat- és mondatkapcsolódást, afféle okoskodások, hogy az „opština” másként nem mondható magyarul sem, mert valami lefordíthatatlan „többlet” van a *községgel* szemben, vagy épp ellenkezőleg, hogy a tulajdonnevek közvetlen átvétele valami öröklött „szervilizmus”. A nyelv szelleme e könyvecske szerint csak egyképpen értelmezhető: egy nyelv szemlélet- és gondolkodásmódot tükröző szabályrendszereként, amely általában más nyelvekhez viszonyítva körvonalazódik, viszont ez senkit sem jogosít fel, hogy egyik nyelv rovására, más nyelvek „hasznára” kovácsoljon áltudományos érveket tökéletességről, fejletlenségről.

A kritikusan értelmezhető fogalmak mellett egy-két vitatott, vitás nyelvi jelenséget is kiemel szerzőnk, mint az *idegen szó—magyar szó* évszázados vitáját, amelyben az újabb felismerésekhez hangolódva már nem úgy vélekedik, hogy az idegen alak okvetlenül a magyartalanság ismérve, sőt: néha az „építőanyagukban” magyar, de idegen szerkezeti viszonyú „elhasonult magyar szavak” idegenebbek a régen honpolgárságot nyert nemzetközi idegen szavaknál.

A bemutatás során szoltunk már a nyelvi közegekről, s hogy közülük itt az irodalmi és a köz(életi) nyelv került előtérbe. A *Nyelvhasználatunk etikája* ezeknek hatósugarában keresi a nyelvállapotból eredő felelősséget és a hatóerőket is. Itt jutottunk el olyan szempontoz, amely a problémák továbbgondolására nagyon alkalmas, de magában nem tudja őket teljességükben megvilágítani. Nyilvánvaló ugyanis, hogy a két rétegnyelven kívül más nyelvi közegek is vannak, elsősorban a *szaknyelvek*, s a köznyelvtől negatív irányban eltérő rétegek, mint például az argó. Másrészt a köznyelv, a társalgás, az újságszövegek nem képeznek igazán *teremtő nyelvközeget*, a nyelv megújódása csak itt és az irodalom nyelvében nem mehet végbe. (A nyelvápolásért tett tudatos, tervszerű erőfeszítés nem várható el egy társadalom minden tagjától.) A nyelvi, szóképzési megújódás igazán kis kommunikációs közösségekben zajlik, az élő köznyelv viszont (ha igazán az) csiszolja, verifikálja a képződményeket.

A kis közösségek, nyelvileg, terminológiaiilag összetartozó szaknyelvek szóalkotási módjait, a külső forrásokból beáramló fogalmak megnevezését, a szaknyelvi szabványosság normáit viszont, úgy látjuk, nem lehet a köznyelvi elvárások, kompetenciák felől megítélni (noha pl. Kolozsvári Grandpierre Emil is szerzőnk véleményét osztja). Nem lehet, mert a fogalmak valóság háttere rendszerbeli összefüggése, tagolódása is különleges szakismereteket igényel. Az a törekvés, hogy „egy szó már születése pillanatában világosan, félreérthetetlenül nevezze meg a fogalmat”, a kinek kérdésre válaszolva nyer igazán értelmet. A terminustól nem várhatjuk el, hogy a laikusoknál hiányzó, nyelven kívüli információkat, metanyelvi utalásokat is magára szedjen, mert ezáltal

tal a redundancia felé tolódik, a bizonyos egyezményességet feltételező szakmai kommunikáció vérkeringése lassul le. A *társult munka, érdekeközösség* a mindennapok nyelvi közlekedésén, de olvasmányélményeimen is nevelődő nyelvérzékelem számára csakugyan furcsa szavak, nem különben az *általános aktus*, sőt még a *küldött* is egyes összefüggésekben. Am ahonnan ezek valók, a szaknyelvekben a zsebbe való kendő — zsebkendőféle transzformációk, beleértések megszokottak. Az viszont kétségtelen, hogy ez a családi, a társalgási és az irodalmi nyelvréteg közötti állományban, jogi, műszaki, közgazdasági, egészségügyi nyelvünkben komoly bajok vannak, mert nincs saját, csak idegen forrásokból táplálkozó léte. A szakmailag is, nyelvilag is illetékes szakemberek hiányában aztán csakugyan az újságírók próbálják nyelvi környezetünk új fogalmait megteremteni, meghonosítani. Nem baj, hogy ők ezt teszik, hanem az, hogy csak ők teszik.

Az irodalmi nyelvünkben történő silányodással, bár még ezt a szintet pl. Deme László a *Nyelvi és nyelvhasználati gondjaink* c. könyvében egészségesnek hiszi, egyet kell Szeli Istvánnal értenünk, s azzal is, hogy a szómágiának és sok más „társadalmi gyengélkedéseinknek” is lehet derengő tünete.

PAPP György

KÖZELMÚLTUNK VILLANÓFÉNYBEN

Németh István: *Hegyomlás*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1985

Németh István a szó legnemesebb értelmében a kispróza mestere irodalmunkban. Nemcsak mint a rövid műfajok, az elbeszélés, a novella, a tárca művelője, hanem mert világa is „kicsi”, viszonylag behatárolt, földrajzilag éppúgy, mint alakjai társadalmi hovatartozását tekintve. Hősei mindig kisemberek, parasztok, kisiparosok, kisértelmiségiek, megbízható, „bejárattott”, ám éppen ezért hitelességet szavatoló, tehát nagyon is mesterségbeli tudást kívánó eszközökkel életre keltve. Szóljon az író akár felnőttekhez, akár amint azt gyakran teszi, gyerekekhez, az ifjúsághoz. Ezeknek az eszközöknek is köszönhető vitathatatlan népszerűsége. Ha úgy tetszik „hétköznapiságának”, annak, hogy tolmácsolásában figuráinak hétköznapisága nem jelent érdektelenséget is egyben. Ellenkezőleg: az, ahogyan élénk vetíti őket, megalkotójának mindig arról az adottságáról árulkodik, amellyel őket — mintegy röpke pillanatra felvillantott felszín alá hatoló röntgensugár segítségével — jelentéktelenségükben is fontossá teszi. Ugyanakkor azonban az író alakjainak kisember voltából, illetve hétköznapiságából fakad az is, hogy körülményeik és adottságaik folytán, hétköznapi élethelyzetekkel